

**Kucsera Dávid:
Tengrizmus, Teb-tenggeri és A mongolok titkos története**

2010. ősz
ELTE BTK Távol-keleti Intézet
Belső-ázsiai Tanszék
Birtalan Ágnes tanszékvezető, egyetemi
docens
Belső-ázsiai és koreai sámánizmus és
népvallás
(Kedd, 15:00)

Tartalomjegyzék

Kucsera Dávid: Tengrizmus, Teb-tenggeri és A mongolok titkos története.....	1
Tartalomjegyzék.....	2
Tengrizmus, Teb-tenggeri és A mongolok titkos története.....	3
A tengrizmus.....	3
Tengrizmus a A mongolok titkos történetében.....	3
Teb-tenggeri.....	5
Bibliográfia.....	9
Források.....	9
Szakirodalom.....	9

Tengrizmus, Teb-tenggeri és A mongolok titkos története

Munkám bevezető részében röviden szeretném felvázolni és leírni a mongol nép korai vallását a tengrizmust. Majd áttekintem a tengrizmus jelenlétét a forrásszövegben *A mongolok titkos történetében*. Ehhez kapcsolódva térek rá végül Teb-tenggeri személyére és szerepére a műben.

A tengrizmus

A tengrizmus, azaz az Örökkévaló Kék Ég tisztelete általánosnak mondható a belső-ázsiai lovasnomád népeknél, tehát nem mongol jellegzetesség. Az eget mint egyetlen istent, és mint főistent is tisztelték.¹ Lőrincz László rámutat arra, hogy már jóval a mongolok megjelenése előtt, türk feliratokon szerepelt a Kék Égre való utalás. Tehát ezek szerint valószínűsíthető, hogy a mongol nép kapcsolatba kerülve más nomád népekkel, átvette a Kék Ég kultuszát.²

Tengrizmus a *A mongolok titkos történetében*

A mongolok titkos történetében is számos alkalommal szerepel az Örökkévaló Kék Ég, (mong. Mönkge tngri) különböző helyzetekben, de istennek is titulálják.³ Már a mű legelején, az első könyvben felbukkan, egyfajta etnogenetikus mítosz részeként.⁴ Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán, származását elmesélve a szöveg egy totemisztikus örs⁵, egy kékesszürke farkasra vezeti vissza a későbbi nagy uralkodó nemzetségét. Ez a farkas az „Ég rendeléséből született”, ez külsejében is kifejezésre jut a színében. A farkas némelyik leszármazottja szintén magán viseli különleges származását, például Duva-szokor, akinek egyetlen szeme volt csak, de azzal háromnapi járóföldre látott el.⁶ Fontos még megjegyezni, hogy a farkas születésének körülményei miatt lényegében Temüdzsin egész családja, és ő maga is, az Ég teremtménye, annak akaratából él, tehát mindenképpen valamilyen felsőbb hatalomnak tekinthető.

Később az egyes szereplők minden eseményt az Ég akaratának tulajdonítanak. Temüdzsin nemzetségének származásán kívül az egyszerű emberek születését is. Az egyik szereplő testrészeit úgy írja le, hogy azokat szüleitől kapta, „az Ég rendeléséből”.⁷ (A mű legvégén pedig a vadak születését tulajdonítja a mű az Ég és Föld rendelésének.)⁸ Sok esetben jelek érkeznek az Örökkévaló Kék Égtől. Maga Temüdzsin is intő jelnek fogja fel, mikor megoldódik a ló szügyén a szerszám.⁹ Különle-

¹ Lőrincz, 1975. pp. 174. A türk eredet részletes leírása: Róna-Tas, 1983. pp. 33–45.

² Lőrincz, 1975. pp. 174–175.

³ Titkos történet, 1962. 21.

⁴ Titkos történet, 1962. 1.

⁵ Uray-Kőhalmi, 1987. pp. 137.

⁶ Titkos történet, 1962. 1.

⁷ Titkos történet, 1962. 197.

⁸ Titkos történet, 1962. 281.

⁹ Titkos történet, 1962. 80. Lőrincz, 1975. pp. 175.

sebb jel Korcsié, aki jelet kap egy fakó tehén képében, ami furcsa módon viselkedik.¹⁰ Az állat egyedi viselkedése és beszélni tudása egyértelműen mágikus eredetű, így a szereplő az Égnek tulajdonítja. Az Ég istenként való tisztelete megnyilvánul a hozzá való könyörgésben. Így tesznek például a háborúban, csatában, mikor győzelmet kérnek az Örökkévaló Kék Égtől.¹¹ Ugyanakkor az emberek képesek befolyásolni bizonyos mértékig az Eget. Erre példa Kuduka viharvarázslata, akinek tettét az Ég nemtetszéseként fogják fel.¹² Tehát bizonyos kiválasztott személyek képesek az Ég jóindulatát elnyerni, nekik tetsző cselekedetre ösztönözni, elnyerni a pártfogását, és ezzel elfordítani másoktól. Ennek megfordítása, mikor az emberek magukra hívják az Ég tanúságát, tehát az ég felé kötelezi kel magukat valamivel kapcsolatban. Ilyen volt például Ong kán cselekedete, mikor az Ég és Föld védőszellemét hívta tanúnak, későbbi háláját biztosítandó.¹³

Az Égnek hálát is adnak szerencsés esemény esetén, erre példa, mikor Booresu visszatér Temüdzsinhez a csata után.¹⁴ Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ezzel ellenben sohasem atkozzák, káromolják az Eget, akármilyen balsikerű esemény történjék is. Az Ég istenként való kezelésében újabb pont az áldozat kérdése. Bár a műben nincs konkrét említés arra vonatkozólag, hogy mit áldoznak neki, de van egy részlet, amin érdemes elgondolkodni. Az egyik szereplő halotti áldozatról beszél, azaz őt és embereit lehetséges halotti áldozatokként festi le.¹⁵ Bár nincsen megnevezne semmilyen fogadó fél, maga az áldozat, mégpedig az emberáldozat fogalma ismert a mongolok körében. Mivel a szövegből az derül ki, hogy az Örökkévaló Kék Ég, legalább is az egyik legfontosabb istenség vagy felsőbb erő, mindenképpen számolni kell azzal, hogy ilyen fontos áldozatot is mutathattak be neki. Lőrincz László úgy véli, hogy az Égnek való áldozás formája a Nap felé fordulás. Ez azért lehet így, mert a lovasnomád népeknél nem volt jellemző a napkultusz, tehát a Napot az Ég aspektusaként értelmezték.¹⁶

A különösen viselkedő személyek szerencsés tetteit is az Égnek tulajdonítják. Erre jó példa Dzselleme útja az ellenséges táborba, mikor is „*egy szál nadrágban*” lépett be a táborba, de senki sem vette észre őt.¹⁷ Itt azonban számolni kel azzal a körülménnyel is, hogy Dzselleme a sérült kánnak hozott innivalót, tehát elképzelhető, hogy vakmerő tettét az Ég azért pártolta, mert a kiválasztott Temüdzsin érdekében cselekedett. Ezen kívül Temüdzsin gyakran hivatkozik arra, hogy az „*Ég és Föld istene erőmet megnövelte*”,¹⁸ „*az örök Ég pártfogásába fogadott*”¹⁹ tehát az Ég aktívan befolyásolja az alat-

¹⁰ Titkos történet, 1962. 121.

¹¹ Titkos történet, 1962. 240.

¹² Titkos történet, 1962. 143.

¹³ Titkos történet, 1962. 163.

¹⁴ Titkos történet, 1962. 172.

¹⁵ Titkos történet, 1962. 177.

¹⁶ Lőrincz, 1975. pp. 178.

¹⁷ Titkos történet, 1962. 145.

¹⁸ Titkos történet, 1962. 113. Lőrincz, 1975. pp. 176.

ta elterülő világban történeteket, és pártolja bizonyos személyek cselekedeteit.²⁰ Temüdzsin többször kijelenti fohász formájában, hogy őt az Ég hívta el,²¹ tehát tetteit az Ég igazolja és legitimálja. Ezt mások is mondják róla, például „..., aki az Ég kegyeltje...Hogy megöljem őt, nem egyezik a sorsvetéssel.”²² Ezek szerint az Ég akarata megkérdőjelezhetetlen halandó emberek számára, és annak nem lehet ellenszegülni, illetve az ellenkezők büntetésben részesülnek. Ennek legnyilvánvalóbb megnyilvánulása, Temüdzsin kiválasztottsága, személyének különlegessége, egész élete.²³ Ennek maga a kán is hangot ad a műben. Kijelenti, hogy „..., az egész birodalmat hatalmam alá rendelte, és kizárólag az én gyepelm alá vette, ...”.²⁴ Ugyanakkor ő sem kerülheti el a halandó emberek sorsát, a halált. Ezt a mű úgy írja le, hogy az ég és Föld megszabja az időt, tehát elrendeli a születés és a halál idejét is.²⁵ Ezek szerint tehát az Ég minden halandó lény teremtése mellett egyben a haláláért is felelős.

Az Ég mindenre kiterjedő hatalma, kormányzása és igazságossága megnyilvánul a földön is. Ennek egyik szimbóluma a *Kék könyv*, amelyet a kán parancsára kezdenek el vezetni.²⁶ Temüdzsin Sigitukut tette meg bírónak, aki dönt az ilyen ügyekben. Tisztségének eszköze és szimbóluma a *Kék könyv*, amelynek tartalmát nem lehet megmásítani. Ez a leírás ismét párhuzamot von az Örökkévaló Kék Ég és a kán között. Mint ahogyan az Ég irányítja az emberek sorsát felülről, úgy Temüdzsin az alattvalóinak életét irányítja és törvényeket, bírót rendel föléljük, amiknek engedelmeskedniük kell akkor is, mikor ő már meghal. Ezzel mintegy halhatatlanná teszi magát a nép körében, Örökkévaló lesz, mint a Kék Ég.

Teb-tenggeri

Teb-tenggerin kívül más sámánok is szerepelnek a Titkos történetben, így például a már említett Kuduka, Toktoa sámán,²⁷ Üszün apó,²⁸ aki *beki* lesz, vagy a lapockacsontokból jósló sámánok.²⁹ (A sámánok nagyon fontos pozíciót töltöttek be a lovasnomád népek életében. Szakrális feladataik mellett tanácsadó funkciót is betöltöttek, tehát a politikai hatalom közelében is tevékenykedtek.)³⁰ Teb-tenggeri azonban azért emelkedik ki a Titkos történet más sámánjaihoz képest, mert Temüdzsin hatalmára tör, megkérdőjelezi pozícióját, legitimitását; és a saját nevében hordozza kiválasztottságát az

¹⁹ Titkos történet, 1962. 187. Lőrincz, 1975. pp. 176.

²⁰ Lőrincz, 1975. pp. 176.

²¹ Titkos történet, 1962. 113.

²² Titkos történet, 1962. 201.

²³ Lőrincz, 1975. pp. 176–7. Hartog, 2004. pp. 35. Vladimirtsov, 1930. pp. 65.

²⁴ Titkos történet, 1962. 224. Lőrincz, 1975. pp. 175.

²⁵ Titkos történet, 1962: 248.

²⁶ Titkos történet, 1962. 203.

²⁷ Titkos történet, 1962. 181. (A fordításban táltos szerepel, de én úgy vélem a sámán szó használata szerencsésebb.)

²⁸ Titkos történet, 1962. 216.

²⁹ Titkos történet, 1962. 272. Ehhez jó elemzés: Birtalan Ágnes: A mongol lapockajóslás (történeti források és terepgyűjtés.) In: *Sors, áldozat, divináció*. Ed. Pócs Éva. Budapest, 2001. pp. 58–84.

³⁰ Ratchnevsky, 1991. pp. 96, 98. Hartog, 2004. pp. 32. Vladimirtsov, 1930. pp. 81.

Ég felé. A Kőköcsü³¹ szó jelentése a kék színhez köthető, a *tenggeri* jelentése az éghez, így tehát ez a két kifejezés Teb-tenggeri sámán mivolta miatt egyenesen elvezet az Örökkévaló Kék Éghez.³² Figyelembe véve azt, hogy más sámánok a műben nem köthetők ilyen erősen az Éghez, feltételezhető, hogy Teb-tenggeri valamilyen kiemelt pozíciójú, esetleg fősámán lehetett.³³ Esetleg ez a különleges helyzete indíthatta arra részbe, hogy bitorolja Temüdzsin tisztségét. Teb-tenggeri visszaélt hatalmával, amely talán már előre magában hordozhatta a bukását.

Ugyanis azt mondta a kánnak, hogy az Ég akaratából jóslatot hozott neki.³⁴ Ezzel a lépéssel egyszerre követett el bűnt „hivatása” ellen, tehát hamisan használta a hatalmából adódó presztízsét, valamint az ég nevében hazudott Temüdzsinnek. Ez két okból is problémát jelent. Egyik részről visszaélt a legfőbb istenség nevével, ami már önmagában súlyos bűnnek számíthatott, másik részről pont annak hazudott, aki az Ég kiválasztottja volt, aki még nála, a sámánnál is fontosabb az Égnek.³⁵ A halandó emberek szabályait is megszegte, mikor önállóan hívott össze gyűlést, a saját nevében.³⁶ A gyűlésen saját maga hozta szabályok voltak érvényesek, ezzel mintegy legitímálta is hatalmát, mikor saját hatáskörében hozott szabályt a követekre vonatkozóan.³⁷ Ezután még büntetést is kimért Otcsiginra,³⁸ ezzel teljessé tette hatalmát, kinyilvánította annak teljességét. A már korábban meglévő szakrális hatalma mellé tehát már politikai hatalomra is szert tett. Ennek azonban nem volt olyan legitimitása, mint a korábbi hatalmának. Míg azt minden bizonnyal a sámánná avató szertartásán nyerte el, ez nem kívülről, egy szuverén hatalomtól eredt, hanem önmagát ruházta fel vele. És Temüdzsinnel való szembe kerülése miatt az Örökkévaló Kék Ég kegyére sem számíthatott.

Teb-tenggeri büntetése a legitim rendszer keretein belül játszódott le, és lényegében teljesen profán módon történt. A panaszos, Otcsigin a legitim urához fordult, Temüdzsinhez, aki pedig engedélyezte a büntetést. Az Otcsiginnel való birkózás után három birkózóbajnok vette el Teb-tenggeri életét.³⁹ Látszólag valamiféle csapdát állítottak neki. Azonban az Otcsiginnel való birkózás inkább valamilyen szimbolikus, istenítéletyszerű párbaj lehetett, amely nem tényleges, fizikai harc volt, hanem egy fajta szellemi megmérettetés, melynek során az Ég eldöntötte, hogy ki mellé áll. Ennek jele lehet a süveg, amely lerepül a sámán fejéről, és a tűzhely peremére esik.⁴⁰ Ebben a z esetben a tűzhely ér-

³¹ Lőrincz, 1975. pp. 183. Itt köke alakban.

³² Ezt fejti ki: Uray-Kőhalmi, 1991. pp. 231. Tenggerihez pedig: Vladimirtsov, 1930. pp. 82. A név részletes elemzéséhez: Cleaves, 1967. pp. 248–60.

³³ Erre enged következtetni: Birtalan, 2001. pp. 1049. Uray-Kőhalmi, 1991. pp. 230. Skrynnikova, 1992-1993. pp. 59.

³⁴ Titkos történet, 1962. 244.

³⁵ Temüdzsin kiválasztottságához: Hartog, 2004. pp. 32.

³⁶ Titkos történet, 1962. 245.

³⁷ Titkos történet, 1962. 245.

³⁸ Titkos történet, 1962. 245.

³⁹ Titkos történet, 1962. 245.

⁴⁰ Titkos történet, 1962. 245.

telmezhető a tisztaság jelképének, azaz a tűz, amely megtisztítja bűnöst. Ugyanakkor lehetséges, hogy ez egy rossz előjel, amely a küzdelem végkimenetelére utal.⁴¹

Teb-tenggeri apja felveszi fia süvegét, meg szagolja és a szíve felé helyezi.⁴² A szaglás jelentheti a vizsgálatot, hogy valóban feloldozást nyer a sámán bűnei alól⁴³, az eltevés pedig a megnyugvást, hogy Teb-tenggeri megtisztul és ismét az Égnek tetsző személy lesz. Ezt azonban csak halálában érdemelheti ki, ezért kell meghalnia. Fontos részlet még, hogy a halálát jelentő jurta-elhagyásra a kán utasítja.⁴⁴ Ez egyszerre jelzi a politikai/profán igazságszolgáltatás ítéletét és szakrálist is, hiszen Temüdzsin az uralkodó és az Örökkévaló Kék Ég kiválasztottja is.

Halálában a sámánt kocsik közé hajították, és apjának is hitvány képet adnak róla.⁴⁵ Ezek a momentumok is a büntetés részei lehetnek, utalva bűne súlyosságára, megalázva bűnöst. Ekkor még, bár már halott, még a megtisztulás előtt állt. Temüdzsin hatalma maradéktalanul akkor áll helyre, mikor a sámán hat testvére (szimbolikusan is) félre áll útjából.⁴⁶ Ekkor a jurta káoszt képviselő világából a rendet jelentő szabadba lép ki, ahol a rendet helyreállító ítélet is végrehajtatott. Csak ekkor, a legfőbb úr parancsára nyeri el először a profán temetését egy jurtában, melyet teljesen lezártak. Teb-tenggeri megtisztulása három napig tartott, a harmadik nap végén a jurta füstnyílásán (ez kapcsolja össze az Örökkévaló Kék Eget és az emberi világot)⁴⁷ keresztül távozott el az Égbe.⁴⁸ Tehát az Ég ekkor fogadta magához az immáron újra tiszta sámánt. Temüdzsin az események végén összegzi a történetet: kiemeli Teb-tenggeri bűneit, mind a profán tetteket, mind pedig azt, hogy az Ég nem kedvelte.⁴⁹ A történetekért Möngliket, Teb-tenggeri apját teszi felelőssé, mivel neki kellett volna kordában tartania a fiait. A család is büntetésben részesült, mivel „*a kongkotanok tekintélye lehanyatlott.*”⁵⁰ Ugyanakkor a szöveg jelzi, hogy a rend is helyre állt, hiszen a kán megenyhült és kegyes lett. Ez vonatkozhat a nép uralkodójára, akinek hatalma így helyre állt, és természetesen az Égre is, akinek kiválasztottja szakrális értelemben is rendet tett.

Még érdemes kitérni arra, hogy Temüdzsin már korábban is konfliktusba keveredik egy sámánnal, illetve annak fiaival.⁵¹ Temüdzsint még fiatal korában „rettegésbe ejtették”, és most bosszút esküszik ellenük. Szübeetejt küldi utánuk, akit tanácsokkal is ellát, hogy az Ég a pártfogásába vegye. Ez az

⁴¹ Birtalan, 2001. pp. 1049.

⁴² Titkos történet, 1962. 245.

⁴³ Mivel a mongoloknál nem divik a „puszilkodás”, ma is csak megszagolják egymást, tehát a bensőséges viszonyt, esetleg a búcsút jelentheti.

⁴⁴ Titkos történet, 1962. 245.

⁴⁵ Titkos történet, 1962. 245.

⁴⁶ Titkos történet, 1962. 245.

⁴⁷ Birtalan, 2001. pp. 1049.

⁴⁸ Titkos történet, 1962. 245–6

⁴⁹ Titkos történet, 1962. 246.

⁵⁰ Titkos történet, 1962. 246.

⁵¹ Titkos történet, 1962. 199

esemény megint csak azt látszik alátámasztani, hogy az Örökkévaló Kék Ég inkább támogatja Temüdzsint más kiválasztottak ellenében. Fontosabb neki a kán, mint egy sámán és fiai, pedig ő ruházta fel szakrális erővel, ő emelte ki az emberek közül.

Tehát megfigyelhető bizonyos párhuzam annak tekintetében, hogy Temüdzsin nem tűri meg a kiválasztott, mágikus erejű személyek semmilyen önállóságát maga körül. Ez talán annak tulajdonítható, hogy ő az Örökkévaló Kék Ég kiválasztottja, akihez a többi hasonló személy, sámán csak korlátok között mérhető. Még egy érdekes momentuma a műnek Teb-tenggeri behódolásával kapcsolatban egy későbbi jelenet. Itt Altan kán Tenggeri nevű fia bukkan fel, akit apja küldött Temüdzsinhez, hogy nappali testőrévé szegődjön el.⁵² Tehát még egyszer szimbolikusan behódol a sámán Temüdzsinnek, illetve másik értelmezésként kínálkozik, hogy a kán visszafogadja magához az immár büntől megtisztított Teb-tenggerit.

Összegzés

A forrásszövegből tehát egy főistenhez hasonló Örökkévaló Kék Ég képe bontakozik ki. Mellette szerepelnek más hatalmas entitások is, de ő a legfontosabb. Ő felel a születésért és a halálért, jeleket küld, irányítja az emberek sorsát. Pártol és eltaszít magától. Uralja a természetet és az emberek világát is. Ugyanakkor a sámánokon keresztül könyörögni és kommunikálni is lehet vele, sőt ellenszolgálatás fejében némileg irányítani is. Mindazonáltal legfőbb kiválasztottja Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán, aki még Teb-tenggerinél is fontosabb az Ég számára.

⁵² Titkos történet, 1962: 253.

Bibliográfia

Források

1. (Titkos történet, 1962.) *A mongolok titkos története*. Szerk.: Ligeti Lajos. Bp., 1962.

Szakirodalom

1. (Birtalan, 2001.) Birtalan, Ágnes: *Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion*. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig. Stuttgart, Klett-Cotta Verlag 2001. pp. 879–1097.
2. (Cleaves, 1967.) Cleaves, Francis Woodman: *Teb Tenggeri*. In: *Ural-Altäische Jahrbücher*, 39. (1967) pp. 248–260.
3. (Hartog, 2004.) Hartog, Leo de: *Genghis Khan. Conqueror of the World*. London, 2004.
4. (Lőrincz, 1975.) Lőrincz László: *Mongol mitológia*. Bp., 1975.
5. (Ratchnevsky, 1991.) Ratchnevsky, Paul: *Genghis Khan: His life and legacy*. Oxford, 1991.
6. (Róna-Tas, 1983.) Róna-Tas, András: *Materialen zur alten Religion der Türken*. In: Heissig, W. – Klimkeit, H. J. (eds). *Synkretismus in den Religionen Zentralasiens. Ergebnisse eines Kolloquiums vom 24. 5. bis 26. 5. 1983 in St. Augustin bei Bonn*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag pp. 33–45.
7. (Skrynnikova, 1992-1993.) Skrynnikova, T. D.: *Sülde - the Basic Idea of the Chingis-Khan Cult*. In: *Acta Orientalia Hung.* XLVI. (1992-1993) pp. 51-59.
8. (Uray-Kóhalmi, 1987.) Uray-Kóhalmi, Käthe: *Synkretismus in Staatskult der frühen Dschingisiden*. In: *Synkretismus in den Religionen Zentralasiens*. Herausg. von W. Heissig und H. J. Klimkeit (*Studies in Oriental Religiones* 13). Wiesbaden, O. Harrassowitz 1987. pp. 136-158.
9. (Uray-Kóhalmi, 1991.) Uray-Kóhalmi, Käthe: *Böge und Beki: Schamanentum und Ahnenkult bei den frühen Mongolen*. In: *Varia Eurasiatica*. 1991. pp. 229-238.
10. (Vladimirtsov, 1930.) Vladimirtsov, B. Y.: *The life of Chingis-Khan*. London, 1930.